

Isiltasunaren gerraostetik gerrari buruzko autobiografiara

TOLEDO LEZETA, Ana M.

Euskaltzaindia

Deustuko Unibertsitatea

Euskaltzain osoa eta Literatura Ikerketako batzordekidea

Sarrera data: 2009-11-26

Onartze data: 2010-07-14

Gerra Zibilaren amaieraren (1939) ondoko hogeita bost urteetan kontaktaren barrutian gerra honek izan zuen oihartzuna eta oihartzun horren nolakotasuna aztertzen da. Gerra-garaian bertan bada gerrate-egunetan gertaerak kokatzen dituen kontaktarik: Mendi-lauta goitizenaz baliatuz, Domingo Arrutik “Loretxo” (1937) argitaratu zuen. Alabaina, gerra-ostean euskarazko adierazpen oro desagertu egiten da Hego Euskal Herrian. Muga hauetatik at berreskuratuko da euskal testuaren argitalpena. Gerra Zibilaren egunetako gorabeheretz, nahiz eragin zituen ondorioez, diharduten lehen kontaktak Hego Euskal Herritik kanpo argitaratuko dira: Jon Andoni Irazustaren *Bizia garratza da* (Buenos Aires, 1950), Sebero Altuberen *Laztantzua eta Betargi* (Baiona, 1957) eta, azkenik, Martin Ugalderen “Gizerrailtza” (Caracas, 1961). Gerraren amaieratik mende laurdenera dator Sebastian Salaverriaren *Neronek tirako nizkin* (Donostia, 1964) autobiografia, gerratean egin zituen ibileren berri emanaz: horra hor gerraren gaiari heltzen dion Hego Euskal Herrian argitaratutako lehen kontaketa.

Hitz-gakoak: Isiltasuna, salaketa, erailketa, gertaera erreala, lekukotasuna, autobiografia.

Se estudia la resonancia que alcanzó la Guerra Civil (1936-1939) en la producción narrativa durante el cuarto de siglo que sigue a su conclusión. Tras un breve análisis de “Loretxo” (1937) de Mendi-lauta (pseudónimo de Antonio Arruti), publicado en plena guerra, se constata la desaparición de toda manifestación literaria en euskera en la postguerra inmediata, hasta su recuperación de la mano de escritores exiliados. Se examinan los textos narrativos que sitúan los hechos narrados en algún momento de la Guerra Civil o relatan acontecimientos provocados por ella: *Bizia garratza da* (Buenos Aires, 1950) de Jon Andoni Irazusta; *Laztantzua eta Betargi* (Baiona, 1957) y “Gizerrailtza” (Caracas, 1961) de Martin Ugalde. Por último, el relato autobiográfico *Neronek tirako nizkin* (Donostia, 1964) de Sebastián Salaverria, rememora sus experiencias en la contienda: ya ha transcurrido el primer cuarto de siglo para cuando hace su aparición el primer relato publicado en el País Vasco peninsular que aborda sucesos de la Guerra Civil.

Palabras clave: Silencio, denuncia, asesinato, hecho real, testimonio, autobiografía.

Le retentissement qu'a suscité la Guerre Civile (1936-1939) est étudié dans la production narrative durant le quart de siècle suivant sa fin. Suite à une brève analyse de « Loretxo » (1937) de Mendi-lauta (pseudonyme d'Antonio Arruti), publié en pleine guerre, on constate la disparition de toute manifestation littéraire en basque dans l'après-guerre immédiate, jusqu'à sa récupération de la main d'écrivains exilés. On examine les textes narratifs qui situent les événements narrés à un moment de la Guerre Civile ou qui relatent des événements provoqués par elle : *Bizia garratza da* (Buenos Aires, 1950) de Jon Andoni Irazusta ; *Laztantxu eta Betargi* (Baiona, 1957) et « *Gizerailtza* » (Caracas, 1961) de Martin Ugalde. Enfin, le récit autobiographique *Neronek tirako nizkin* (Donostia, 1964) de Sebastián Salaverria, remémore ses expériences dans la lutte: le premier quart de siècle s'est déjà écoulé quand le premier récit publié au Pays Basque péninsulaire qui aborde les événements de la Guerre Civile voit le jour.

Mots-clés: Silence, plainte, assassinat, fait réel, témoignage, autobiographie.

The repercussion that the Civil War (1936-1939) obtained in the narrative production during the quarter of a century following its end is analysed. After a brief analysis of "Loretxo" (1937) by Mendi-lauta (the pseudonym of Antonio Arruti), which was published during the war, the disappearance of all Basque literary expression in the immediate post-war period, until its comeback at the hands of exiled writers is corroborated. The narrative texts that place the facts described at any given moment of the Civil war or related events caused by same are analysed: *Bizia garratza da* (Buenos Aires, 1950) by Jon Andoni Irazusta; *Laztantxu eta Betargi* (Bayonne, 1957) and "Gizerailtza" (Caracas, 1961) by Martin Ugalde. Finally, Sebastián Salaverria's autobiographical story *Neronek tirako nizkin* (Donostia, 1964) calls up memories of his experiences in the war: by now a quarter of as century having elapsed since the first narrative making its appearance in the peninsular Basque Country that addresses the events of the Civil War.

Keywords: Silence, accusation, murder, true story, testimony, autobiography.

“Isiltasunaren gerraostetik gerrari buruzko autobiografiara” izenburupean, gerraren amaieraren ondotik (1939) gertaera honek zenbaterainoko oihartzuna izan zuen euskal narratiban aztertuko da. Amaitu eta hurrengo hogeita bost urteetan izandako oihartzuna ekarriko da lerro hauetara, ez bakarrik jada denbora-tarte esanguratsua igaro delako, baita juxtu urteurren horrekin batera argitara ematen delako Hego Euskal Herrian gerrako oroitzapenak jasotzen dituen lehen eleberria. Argitalpen-lekuak badu garrantzirik; izan ere, Hego Euskal Herrian Gerra Zibil hori irabazi eta galdu dutenak bizi dira eta irabazi dutenek daukate agintea Espainian. Beraz, batetik, kontatzen diren gertaerak bizilagun ugarik bizi eta pairatutakoak dira; bestetik, agintean daudenentzat ere, oso gai “sentsiblea” da.

Gerra bukatu ondorengoa da isiltasuna; alegia, ez gerraz ziharduen kontaketarik, ez bestelakorik, plazaratzea. Aurretik, gerra-garaian, egin baitziren gai desberdinak zerabiltzaten kontaktak. Gerra-garaian bertan, “Mendi-lauta” goitizenez baliatuz, Domingo Arrutik “Loretxo” (1937) argitaratu zuen *Eguna* egunkariaren orrialdeetan. Toma Agirrek, berriz, *Uztaro* (1937). Toma Agirre-ren eleberria ez bezala, Arrutirena gerra-egunetan kokatzen da. Folletoi gisa argitaratua, badu folletoi kutsurik ere: guraso karlista aberatsek beren alaba Loretxo Madrilgo udatiar handiki batekin ezkondu nahi luketen arren, honek Yon maite du. Yon, madrildar handikiaren aurrean, langile soila da; Loretxoren gurasoen ideologiaren aurrean, abertzalea. Haatik, 36ko gerrak atea joko du aurreikusten zen maitasun-istorioaren garapena baldintzatuz. Beren alderdikoek gerran eginiko sarraskiak ikusita, aurreko atxikimendu politikoa epeltzen eta hozten joango zaie Loretxoren gurasoei. Yonen alderdia, berriz, gero eta gehiago onartzen dute, azkenean Loretxorentzat mutilik egokientzat jo arte.

Loretxoren gurasoek bi gazteen arteko maitasun-harremana bedekatzeko zeuzkaten eragozpenak gainditu egingo dira, nahiz eta kontaktetan zehar ez azaldu nola gainditzten diren oztopo horiek. Berbaldiak ez du jasotzen Loretxoren gurasoengan emandako bilakaera. Yon gudu-zelaian den bitartean gertatutako aldaketa da, baina tarte horretan kontalariak testuratzen duena ez da, ez Yonen ibilerak, ezta gurasoen pentsamenduaren bilakaera ere. Besterik da

Yon gerran dabilen garaian testua betetzen duena: maiteminduek elkarri igortzen dizkioten gutunak. Loretxok bidalitako eskutitzetan iragarritako berrira mugatzen da honen gurasoen jarrera-aldaketari eskainitako tartea. Ez gurasoen jarrera-aldaketa egiten joan den bide bezala erakusten da, ez Yon gerra den esperientzia latz hori nola doan bizi izanaz testuratzen da. Honela bada, “Loretxo” gerra-egunetan kokatutako kontaketa izan arren, ez dago gerraren kronikarik. Besterik da testuak jasotzen duena: beren maitasun-istorioa bizi izateko bi gaztek dauzkaten oztopoen gainditzea, gerrako gorabeherak direla eta. Berez, kontatuak izatera iristen ez diren gerrako gorabeherak izango dira eragozpenak gainditzea lortuko dutenak.

Gerraostean euskal adierazpen literarioa isildu egiten da Hego aldean. Ez da gerraz diharduen adierazpen literarioa isiltzen dela, baizik eta adierazpen literario oro. 1946. urte arte itxaron beharko da narratiban lehen argitalpenarekin topo egiteko. Ez hori bakarrik, argitalpen-lekua atzerrian kokatzen da: Buenos Aireseko Ekin argitaletxea. Urtebete lehenago argitaratua zuen Telesforo Monzonek *Urrundik* (1945) poema-liburua Mexikon.

Gerrak atzerriratu duen Jon Andoni Irazusta tolosarraren *Joanixio* (1946) da Ekin argitaletxeak kaleratzen duen lehen euskal eleberria. Atzerriratzen den pertsonaia baten istorioa kontatzen du. Atzerriratze hau, ordea, ez da, egilearena bezala, arrazoi politikoetatik eratorria, baizik eta soldadutza ekiditeak eta bizimodua aurrera atera beharrak eragina. Gizarte-errealitatean indiano bezala ezagutzen den pertsonaia moldatzen du: Ameriketara joan, bertan aberastu eta itzultzen dena, han irabazitakoen errentetatik bizi izateko aurrerantzean.

Atzerriratu diren pertsonaiak plazaratzen ditu Irazusta atzerriratuak, baina motibo desberdinek eragindako atzerriratzeak aurkezten ditu. Lehenbiziko eleberrikoa bizimodua irabazi beharrak ekarri zuen berekin, bigarrena, berriz, Gerra Zibilak.

Irazustak 1950. urtean argitaratuko du bere bigarren eta azken eleberria. Handik bi urtera, 1952an, zendu zen. Bigarren eleberri horretan, *Bizia garratza*

dan Gerra Zibilak bultzatutako atzerriratzea dakar. Andoni Uriaurre eta Ander Zubiburu “guda madarikatu baten ostikadak biali zitun” Kolonbiara. Gerra Zibila da erbestaldiaren kausa.

Irazustak ez du aztertzen kausa. Kausa aipatu eta, atzerriratu diren bi pertsonaien gorabeherak jarraitzen ditu. Gerrak erotik moztu du beren bizitza. Bortoleko portutik Kolonbiarantz ateratzen diren egunetik ez dute zorionaz gozatuko. Beti gogoan izan zitekeena eta izan ez dena... Egonezina, erraiekin bakerik eza, artegatasuna... nagusitzen doaz eta sentimendu hauei aurre egiteko barne-bakea eta zoriona bilatzeko ahalegina. Ez dute lortuko, ordea. Gerrak “elbarriturik” utzi ditu eta Kolonbiako erbestaldiak erakusten du zorigaitzera kondenaturik daudela. Ez dira helduko beren bizitza berregitera. Gerrak atzerrira bidali ditu. Gerra horrek, bestalde, ez du eragin bakarrik beraiengan. Beren ingurukoengan ere eragin du, buruan zeuzkaten egitasmoak gauzatzea zapuzteraino. Nahiz eta maitasunik aitortu gabe izan, bakoitzak bere maitea zuen eta, atzerrian beraiekin bizitza berregiteko asmoa hartzen dutenean, bataren maitea lekaime sartua da, bestearenak, kapitain batekin izana du alaba. Eragozpen hauek gaindiezinak dira edo, gainditzen direnean, beranduegi izango da. Hala, gerraren ondorioak heriotzako orduraino pairatuko dituzte.

Irazustaren bi eleberri hauen tartean Jon Eizagirrek bere eleberri bakarra argitaratuko du: *Ekaitzpean* (1948). Beste tolosar atzerriratu batengandik datorren eleberria da. Halaber, atzerrian argitaratua: Buenos Aireseko Ekin argitaletxean. Irazusta eta Eizagirreraren biografietan bada osagai komunik: jaioterria, erbesteratu behar izan zutenak izatea, atzerrian eleberriak argitaratu izana, jarduera politikoa (adibidez, biak izan ziren diputatuak Madrileko Gorte Nagusietan), biak Zuzenbidea ikasitakoak izatea...

Zehazten ez den arren, *Ekaitzpean* eleberriko jazoerak 36ko gerra-garaian kokatzen dira, gertaldi horretara igortzen duten hainbat erreferentziari esker jakin daitekeenez. Haatik, ez du gerraren kronikarik egiten.

Lehenik eta behin zaila zuen kronika egitea, istorioaren berri emateko eginga dako aukeraren ondotik:

Euskeraz irakurtzeko zaletasuna pixtu-arazi eta errezago irakurtzeagatik egintza onen geiena alkarrizketa-eran antolatu det. Eta ala, alkarrizketaz egiña dagona arturik, antzokirako ere errez antzestu liteke¹.

Badirudi, *Basotarrak* (1913) opera-libretoaren egilea ere bazen Eizagirre, antzerkian narratiban baino erosoago sentitzen zela. Agerian uzten duena behintzat zera da, kontatzea baino nahiago duela pertsonaien arteko solasa. Beraz, kronikarik ez zuen egin, tarte oso apala hartzen baitu kontaketak. Gainera, kontaketa horretara ez da ekartzen gerra, baizik eta Aitzondo baserriko bizimodua. Kontaketan ausente dago gerra: Aitzondo baserrira noizbehinka ate-joka datorren gertaera baino ez da, bertako bizilagunengana berri txarren bat ekarriz, noski. Eroapenarekin jasaten duten berria da, betiere.

Irazustak bezala, gerra madarikatu eta, gerraren eragin kaltegarriak pairatzen dituzten pertsonaiei ematen die bizitza Eizagirrek.

50. urteen inguruan hasten da berriro plazaratzen euskal adierazpen literarioa Hego aldean. Gerraren amaieraren hamargarren urteurrenarekin batera etorriko da Salvatore Mitxelenaren *Arantzazu, euskal-sinismenaren poema* (1949) idazlan poetikoa. Hurrengo urtean lehen eleberria, eleberri laburra: Jon Etxaideren *Alos-torrea* (1950). Handik bost urtera, berriz, egile beraren *Joanak-joan* (1955). Eleberri historikoa lantzeari ekin zion bi idazlanotan eta, aurrerantzean ere, eleberri-mota horri eutsiko dio: Etxaideren jardun narratiboa iraganeko gertaera eta pertsonaia historikoei gobernatuko dute. Dena den, lehen aldi hurbilean bizi izan duen gertaera historiko dramatiko horretara, 36ko gerrara, ez du joko bere kontaketak osatzeko. Ezta Jose Antonio Loidik ere: nahiago du *Amabost egun Urgain'en* (1955) eleberriaren bidez euskal polizi eleberriari lehiatila irekitzea. Ezta Txillardegik ere, nahiz eta adinarengatik gerrako oroitzapenen bat izateko modua eduki. Txillardegik gogoeta sakonetan barneraturik dabiltzan euskal eleberrigintzako lehen pertsonaia gatazkatsuak ekarriko ditu,

¹ Eizagirre'tar, Joseba (1948): "Aurretik", *Ekaitzpean*. *Ipuinberri*, Editorial Vasca Ekin, Buenos Aires, 4. or.

Leturiaren egunkari ezkutuan (1957) eta *Peru Leartza'kon* (1960). Barnean dararmaten gatazka, ordea, ez da Gerra Zibilak eragina.

1. Sebero Altube: *Laztantxu eta Betargi* (1957)

Gerra zibilaren egunetan kokatuz, gerraren gordintasuna eta krudelkeria erakusten duten pasarteak jasotzen lehena Sebero Altube izan zen *Laztantxu eta Betargi*ekin.

Gerra hasi eta gutxira, 1936. urtearen amaiera aldera, Hego Euskal Herritik atzerriratu zen Altube, 1958an itzuli zen. Urtebete lehenago Baionan argitaratu zuen aipatu kontaketa. Ez zen izan kontaketa oso ezaguna argitaratuzenean², ezta gaur egun ere. Inprimatutako aleen kopurua txikia izateaz gain, isilpean banatu zen Hegoan³.

Gerra Zibilaren gatazkarik bizi izan ez zuen leku batean argia ikusi zuen idazlanaren egilea izanagatik, uko egin zion egiletasuna modu gardenean adierazteari. Bigarren abizenaz baliatu zen eginkizun horretarako: A. Lertxundi euskaltzainak izenpetzen du. Goitzenaren erabilerara jo ez bazuen ere, ez zuen

² Deigarria egiten da, adibidez, Andima Ibiñagabeitia bezalako euskaltzale batek kontaketa honen berririk ez izatea. Honela zioen behintzat Martin Ugalderen *Iltzaileak* (1961) ipuin-bildumari hitzaurrea egitean, 1960ko abenduaren 3ko datarekin: "Bearrezkoa genuen euskotarrok ere gudu-literatura gartsu bat, eta literatura orri asiera ezin obeagoa ematen dio Martin Ugalde'k bere ipui auekin. Negargarria, baiña oraindik euskaldun batek ere ez ditu liburuetan euskeraz eman orduko gertari deitoragarriak. Mututasun lotsagarrienean diraute oraindik ere". Ibiñagabeitia'tar, Andima: "Itz bi", Ugalde, Martin (1985): *Hiltzaileak*, Erein, Donostia, 6. or. Litekeena da *Laztantxu eta Betargi* ezagutzeko aukera handirik ez izatea Ibiñagabeitiak; izan ere, 1947an hartu behar izan zuen atzerrirako bidea eta, nahiz eta 1954 arte Parisen bizi izan zen, urte horretatik aurrera Guatemala du bizileku, harik eta 1956an Caracasaera doan arte. Beraz, Ibiñagabeitia Ameriketara dago erbesteratuta Altubek Baionan argitara eman zuenean bere eleberria.

³ Bere bigarren deituraz argitaratu zuen Baionan 1957. urtean eta isilpean banatu zen mugaz hemendik. "Argitaraldi tipiaz gainera zabalkunde eskasa izan zuen, garai hartako egoerak berakin zituen eragozpenegatik". San Martin, Juan (1979): "Hitzaurre gisa", Altube, Seber, *Laztantxu eta Betargi*, Hordago, Donostia, 7. or.

nahi izan bere burua zeharo agerian jartzea, Gerra Zibilean parte hartu ez zuen estatu batean kaleratu arren liburua. Badirudi babes bila dabilela bigarren abizen ezezagunagoan bere burua gordeaz.

Istorioak Laztantxu eta Betargi pertsonaiak aurkeztu eta, labur-labur, ezkondu aurrean –1935ko urrian ezkondu ziren– bizi izan zuten gertaeraren bat edo beste kontatzen du. Senar-emazteak zein zoriontsu diren azaldu ostean, data jakin batean kokatzen da: 1936ko uztailaren 18a. Hortik aurrera gerraren txinpartek harrapatuko dute gertaeren garapen-leku den Arrasturi, harik eta 36ko urriaren 21ean, beste 22 lagunekin batera, Betargi fusilatzen duten arte. Laztantxuk Arrasturitik Donostiara ekarri zituzten mutil hauen destinoa zein izan zen jakiteko egindako gestioez jarduteaz gain, beste fusilamendu eta saraski batzuen berri ere emango du, gertaeren kontaketa amaitu aurretik. Kontatutako istoriotik ateratzen dituen ondorioak bilduaz ixten du idazlana.

Edizio-prestatzaileak hitzaurrean bertan iragartzen duen bezala, Laztantxu eta Betargiren istorioa du gune kontaketak, baina, bereziki, Betargi atxilotu eta Arrasturitik Donostiara dakartenetik, han eta hemen galdezka ibili ondoren, Laztantxuk fusilatu egin dutela jakiten duen arteko gertaerak jasotzen ditu. 1936ko urriaren 21eko data Laztantxu eta Betargiren istorioaren muin-muinean kokatzen da: ordu arteko gorabeheretz kontalariak kontatutakoa pertsonaiak karakterizatzeko bitarteko besterik ez da. Bestela esanda, aurreko jazoeren kontakizuna, urriaren 21eko gertaeraren krudelkeriaren neurria iradokitzeke baliabide da.

Behin Betargi hilik eta Laztantxu horren jakitun, istorioa bere amaierara hel dadin alderdi bat gehiago gelditzen da jorratzeko: fusilamenduaren kausak. Halako zigorra zein delituk eragin ote zezakeen jakitea geratzen da, lehenik eta behin ezagutu nahi delako, baina, baita zurrumurru guztien “zerbait egingo zuten” horri aurre egiteko ere. Fusilamendu hauen ondotik Arrasturin bizi izan zituzten zenbait gerra-ekintzek eta hauek eragindako gizarte-giroak, azkenean, gogaitu egingo dute Laztantxu eta sorterrria uztea erabakiko du. Oraindik istorioak Laztantxuk Betargiren azken uneei buruzko xehetasunak jakiteko (non hil zuten, nola, non ehortzi...) egindakoaren berri emango du.

Horrela bukatzen da istorioa, nahiz eta berbaldiak jarraitzen duen istorio horretatik ateratzen diren ondorioak eransteko.

1.1. Benetan gertatu zena

Altubek edizio-prestatzaile moduan –eta ez egile moduan– aurkezten du bere burua. *Laztantxu eta Betargiri* eginiko hitzaurrean hainbat argibide eman zituen, besteak beste, honakoa: Arrasturin eta bere inguruetan gerra-garaian gertatutakoez diharduten Udalatxeko Ortulauaren paperak eskuratu zizkioleta. Paper horiek eskuan, edizioa prestatu du:

Nik, neronek, egia esan, auxe besterik ez tet egin: idazle orren *Paper-zati* ugariak, ordenatu lénbizi; gero, apartatu Arrasturi-ko gertaerai dagozkienak; eta azkenez, *Laztantxu*, emakume gazte ta ederraren istori unkigarriari dagozkionak, bereiztu eta antolatu (17. or.).

Harreman zuzenik ere ez da egon “benetako idazlearen” eta edizio-prestatzailearen artean, bitartekari batek ekarri baitizkio paperak:

Eta ¿nor oté degu “Udalatxeko Ortulau” ori berori? Eztakit neronek ere. Nerí Paper-zati aiek ekarri zizkidanak, mixteriorik aundienaz, éskuratu zizkidan, ixilpeko kondizio orrekin emán omen zizkieten berari ere, eta ala entrégatzen zizkidala esan zidan (14. or.).

Gertaera errealean kontakizuna egitera doalarik eta, gainera, gerran galtzaile izan zirenak bidaide hartuta, gerra irabazi zutenak agintean daudela, Udalatxeko Ortulaua idazlea goitizen soilean gelditzen da. Are gehiago: Altubek berak ere ez du ezagutzen. Beste norbaitek helarazi dizkio paperak. Testuinguru sozio-politikoak eskatutako zuhurtzia-neurriei erantzuteko modua izan daiteke. Babesa babesaren gainean: Altubek bere burua gorde ezezagunagoa den bigarren abizenaren estalpean eta, “benetako egilearena”, “Udalatxeko Ortulaua” goitzenaren azpian.

Beraz, Udalatxeko Ortulauaren paperak abiapuntu, A. Lertxundik prestatu du edizioa, prestatze-lan honetan lizentzia aski zabaletara joz; izan ere, ordenatu ez ezik, hautatu ere egin du argitaratzera zihoana:

Au egiztatzeko, Laztantzuren egintza maitagarri asko kontatzen ditu Udalatxeko Ortulauak; bat auxe (18. or.).

Gehiago oraindik, edizio-prestatzailearen esku hartzea ez da mugatzen materiala hautatzera. Bada besterik ere: dela bere ahotsaz baliatzea Udalatxeko Ortulauak idatzitako pasarteren bat aurkezteko⁴ nahiz iruzkintzeko edo, irakurleari argibideren bat gehitzeko⁵, dela Udalatxeko Ortulauaren idatzia zuzenean gabe, bere ahotsetik iragazita emateko... Ez du eragozpenik, ezta lehen pertsonan presente egiteko ere: “eta... jnik dákit ba, zenbat olako edertasunez horniturik erakusten digun!” (18. or.).

Jakina, zeinahi eleberrigilek erabil dezakeen baliabide batera jo du Altubek, idatzia helarazi egin diotela adieraztean eta idatzi hori jaso bezala ez duela argitaratu agertzean. Dena den, zein bestek igorritako paperen edizio-prestatzaile izan, zein, seguruago dena, edizio-prestatzaile legeaz aurkeztea baliabide literario hutsa izan, idazlanaren argitalpen-urteko egoera sozio-politikoak gomendatutako jantzia izan daiteke, babesteko jantzitako mozorroa, hain juxtu.

Egiletzaren auzia argitzeko eginkizunaz gain, besterik ere bereganatzen du hitzaurreak: *Laztantzuxu eta Betargik* kontatzen dituen gertaerak egia historikoren kategorian txertatzen ditu.

Juan Carlos Guerrak non edo non azaldu zuen Arrasturiko haurren kanta bat oinarri hartuz, gezurra eta egia aurkajartzen ditu, Laztantzuxu eta Betargiren istorioaren egia kontatzera igaro aurretik eta, kontatu ostean, istorio honetatik ateratako ondorioekin idazlana ixten du.

⁴ “*Laztantzuxuren* doaiak, onela agértzen dizkigu Udalatxeko Ortulauak:” (18. or.). “*Txanton* zeritzaion lagun batek, onela kóntatu zion ‘Udalatxeko Ortulau’ari” (48. or.). “*Udalatxeko Ortulauak*, ona emen, ori, nola esplikatzen digun” (113. or.).

⁵ “Apaiz ori nor zan eta abar, kontatu nizekizun, lenago ere, irakurle” (95. or.).

Honela dio Guerrak azaldutako haurren kantak:

Sa-Mikolas Santua
 Udalatxen Ortua
 Anboto Anboto madarikatua
 Sa-Mikolas, Triskiltras

Guerra jaunak, auxe zion: *Udala*-aitza ta *Anboto*-aitza, aurrez-aurre aurkitzen diralarik, elkarren etsai bailiran agértzen omen ditu kantu orrek (15. or.).

Altubek bere egiten du Guerraren ikuspegia eta, ildo horretan kokatuz, azalpenak ematen ditu. Azalpenok Laztantxu eta Betargiren istorioaren euskarri nagusi eraiki eta, berauen argitan istorioa irakurtzera gonbidatzen du.

Anbotoko Damak fama txarra omen zuen. Dama honen zerbitzariak, berau bezala, sorginak, herririk herri ibiltzen omen ziren gezurrarekin eta azpikeriarekin jende artean drogak eta nahasteak ipintzen. Ez da horrelakorik gertatzen Udalaizen. Udalaizen, haitz artean ba ei da, zelaitxo bat, ortutxo bat, baratze bat. Oso antzina komentu txiki bat omen zegoen eta bertan lau bosten bat fraile penitentzia gogorrak eginaz. Fraile horiek ere biltzen ei zituzten inguruko herrietako berri onak nahiz txarrak, baina Anbotoko sorginena ez bezalako erabilera egiteko, jende artean bakea eta kristautasuna zabaltzeko baitzituzten.

Altuberentzat berari idatziak helarazi dizkion Udalatxeko Ortulaua idazleak “Praille ongille oien lana egin nai duala dirudi; eta au, idazle arrek ere, *Anbotoko Sorgin*en lan geiztoak erremeditzeko, gaur ere bai-báitira, *Sorgin* aien antzeko gaizkille gezurtirik asko” (16. or.). Egia zalea zelako, hain zuzen ere, ezarri zion idazle horrek Udalatxeko Ortulaua izena bere buruari.

Ondorioz, egia kontatuko du bere idatzietan Udalatxeko Ortulaua izenadaten den idazleak. Egia, Anbotoko sorginen lan gaiztoak erremediatzeko. Alegia, Gerra Zibileko gertaerez barreiatutako gezurrei aurre egiteko.

Altubek eginkizun pedagogikoa ematen dio hitzaurreari: argitaratzera doan kontaketaren giltzak adierazten ditu bertan. Lehenik eta behin, egia da kon-

tatzera doana, ez du, ez handitu, ez murriztu, kontatuko dituen gertaeren neurria. Bigarrenik, bada Anbotoko sorginik berriak oker zabaltzen dituenik “droga eta azpikerietan” jardunaz. Laztantxu eta Betargiren istorioa bi oinarri hauen argitan atzeman behar da. Bada, oraindik, hirugarren printzipio bat ere hitzaurrean, Laztantxu eta Betargiren istorioa amaitu ostean aterako diren ondorioekin harremanetan dagoena: Jaungoikoa eta Lege Zaharra banderapean bakarrik dago zuzentasuna.

Beraz, kontatutako gertaerak horrela jazo zirela sinetsiz irakurri behar da istorioa: egia historikoari erantzuten dio kontaketak. Egia historiko hori ezin jar daiteke auzitan. Ez dago, ezta ere, interpretazioen menpe. Udalatxeko Ortulaua da egia jabe dena eta ez zaie jaramonik egin behar Anbotoko sorginen lan gaiztoetatik jalgitzen diren esamesei.

Gertaera historiko batzuen berri ematera doa, benetan gertatu ziren jazoerak kontatzera doa, baldintza jakin batzuetan: batetik, gertaera horietan parte hartu zuten batzuk edo gertaera horiek ezagutu zituzten batzuk bizi dira; bestetik, lekuko izan ziren guzti horiek, atxikimendu handiago edo txikiagoarekin, gatazkaren alde batean ala bestean kokatu ziren eta, azkenik, nork bere aldean ikusi nahi luke arrazoiz beterik. Egoera honetan epai historikoa egitera doa. Hitz batean, lehen aldia eta idazketaren garaia orain aldia, biak daude jokoan; alegia, lehen aldiko gertaerek, gerrako gertaerek eragindako hondamendi eta nahigabe itzelean zein alde jokatu zuen zuzen argitzeak berebiziko garrantzia du, nola hondamendi eta nahigabe horiek pairatu zituztenei begira, hala etorkizunari begira: historiak gertaera horiez egingo duen epaia guztiek irabazi nahi dute, alde batekoek zein bestekoek.

Altube Gerra Zibileko gertaera batzuk salatzera dator eta, aldi berean, epai historikoa egitera. Horretarako, dirudienez, ez du aski kontatutako istorioarekin eta hitzaurrea eransten dio. Kontatutako istorioak egia historikoari erantzuten diola bermatzeko bitarteko du hitzaurre hori. Altubek edizio-presatzaile soilaren egitekoa bereganatzen du eta Udalatxeko Ortolauari egosten dio egiletza. Haatik, “egile ezezagun” horrek bazuen aurkezpen eta berme beharrik. Berme osoa emateko eginkizuna betetzen du hitzaurreak: Altube edi-

zio-prestatzaileak Arrasturiko gertaerak kontatzen dituen Udalatxeko Ortulaua bermatzen du. Bermea emateko jotzen du Arrasturiko haurren kantara. Kanta hau abiapuntu harturik aurkajartzen ditu Udalaitezko Ortua, antzina lau bost fraileren komentu txikia izana, eta Anboto madarikatua. Egilea, Udalaitezko fraile horiek bezalakoa da eta ez Anbotoko sorginak bezalakoa. Egileak Udalatxeko Ortulaua izena darama “egi-zale zalako”.

Benetan gertatu zena kontatzen duela dioenez Altubek, asmazioak ez du lekurik. Berez, asmazioa, leku eta pertsona errealak babesteko bakarrik dabil. Hala, “bizi-lagunentzako errespetuz”, gertaera-leku den herriaren izena bera ezkutatu nahi izan du, nahiz eta ez den zaila igartzen, Arrasatetik Arrasturirako jauzi soilak egiten duelako. Jarritako estalkiak ez du gehiegi desitxuratzeko; izan ere, batetik, hainbat soinu berdin gordetzen ditu; bestetik, bertako eta inguruko zenbait leku-izen aipatzean, izen errealarik eutsi dio istorioaren garapenean zehar. Esaterako, hitzaurrean Udalaitez agertzen da, kontaketa barrena, Bergara, Antzuola eta abar. Gainera, hitzaurrean iragartzen duen eragiketa da gertaera-leku erreala ezkutatzeara:

Nik, ortariko istori bat kontatuko dizuet. Zein erritakoa dan? Ango bizi-lagunentzako errespetuz, izenordez izentatuko det; ARRASTURI izenaz (13. or.).

Errespetu berdinen izenean, estali egiten ditu gertaera-leku horretako bizi-lagun errealen izenak eta pertsonaia nagusientzat bi izen asmatu. Pertsonaia nagusi errealak ere babestu egin nahi ditu eta horretarako beren benetakoa izena pertsonen izendegitik kanpo dauden izenez ordezkatzeko du: Laztintxu eta Betargi. Ez dira nolanahiko izenak hautatutakoak: gozotasunaren eta argitasunaren adierazle diren izenak aukeratzen ditu. Pertsonaiaren izaera eta jarreraren oinarritutako izenokiko izendatzen diren protagonistak, nekez izan daitezke gaizkile. Istorioak biktima legeaz aurkezten ditu eta biktima izate hori indartuago gelditzen da halako izenaren jabe diren pertsonaia izatean.

Pertsonaia nagusientzat izenak asmatu eta, gainerako arrasturien izenak ezkutatu egiten ditu, puntu etenak erabiliz eginkizun horretarako. Horrela

gertatzen da, adibidez, *Dol...* karlista-apaizarekin, U. Gerra-bazkuneko burua-rekin, U. Alkatearekin (42. or.), *Ub...* izeneko mutilarekin (48. or.), G... eta M... jaunekin (90. or.), A. tar D. jesuita on-on baten aitarekin (91. or.), baina Arrasturitik kanpo bizi direnen izen errealak aipatzeko eragozpenik ez du: M. Mujika gotzaina (90. or.), kasu.

Horrenbestez, leku eta pertsonaien izen errealen erabileran honako araua eraikitzen du: gertaera-lekukoak, modu batean ala bestean, ezkutatu; kanpo-koak, berriz, gorde.

“Bizi-lagunentzako errespetuz” leku eta pertsonaien izenetan aipatu eragiketak egin izanagatik, gertaera historikoez ari delarik, “benetan gertatu zena” adieraztera doalarik, gertaera historikook denboraren ardatzean kokatu beharrean dago kontalaria. Kokatu zituen, noski.

Ez dago denbora markarik Laztantxu eta Betargiren ezkontza datatzen den arte. Laburpenaz baliatuz, pertsonaia nagusiak aurkezten ditu, baita ezkondu artekoan Laztantxuk bizi izan zituen gorabehera batzuk kontatu ere. Pertsonaiok aurkeztean, izaera, gizarte-maila, joera politiko eta abarren berri ematen du. Badago alderik beren artean gizarte-mailan, baita Laztantxuren familiaren joera politikoa Betargirenarekin bat ez etortzean ere. Eragozpenak dira elkar maite dutelako eta elkarrekin ezkondu gura dutelako. Laztantxuk etxetik ihes ere egingo du Bilbora, baina osaba baten bitartekaritza bide leunduko da Laztantxuren gurasoen jarrera eta elkarrekin ezkondu ahal izango dira: 1935eko urrian ezkondu ziren. Oso zoriontsu dira. Gerra etorriko da, ordea, zorion hori erro-errotik zapuztera.

Ezkontzen direnetik aurrera, data zehatzetako gertaera garrantzizkoren batzuk aipatzera mugatzen da kontaketa: gerra-giroko gertaera aipagarri bat hautatu eta, gertaera aipagarritik hurrengo gertaera aipagarriara jauzi egin. Honako joera honi lotzen zaio kontalaria: nabarmendu nahi den gertaerari data jarri eta, xehetasunen bat edo beste erantsiz, “gelditu” data horretan jazotakoan. Hala, tratamendu hau jasotzen duen gertaera, laburpen eta elipsiez inguraturik, azpimarraturik agertzen da.

Laztantxu eta Betargiren arteko ezkontza da denboraren ardatzean kokatzen lehena, -1935eko urria-, jarraian, Laztantxuren gurasoen ezkontzaren urteurrena, 1936ko uztailaren 18a. Berez, gurasoen ezkontzaren urteurrenaren aitzakiarekin zehazten den data ez dator urteurren hau nabarmentzera, egun berean gertatu zen beste zerbait baino: Gerra Zibilaren hasiera, bikote protagonistaren bizimodua erro-errotik hautsiko duen gertakaria.

Uztailaren 18tik urriaren 20ra arteko ekintzen kontakizuna gerrako gora-beherek harrapatuko dute. Arestian adierazitako jokabideari eutsiz, denboraldi horretako data jakin batzuetan gertaturiko jazoera aipagarria kontatzera mugatuko da. Uztailaren 18tik urriaren 12rarteko jauzia eginaz, “Día de la raza española”ra, “Urraca Pastor” emakume politikariak Arrasturira egindako bisitan bizi izan behar zutena kontatzen da. Urriaren 12a utzi eta, 18an kokatzen da kontaketa; izan ere, altxatuen armadako arrasturiar bat hil zuten Somosierran eta honen aldeko hileta-elizkizuna egin zen Arrasturin: elizako koruan zegoen Betargi bertatik atera eta kartzelara eraman zuten. Elipsi berri bat urriaren 20a arte. Kontalariak data honi astearen eguna gehitzen dio, asteartea. Denboraren ardatza zehaztasunean irabazi ahala, orduan eta estuagoa da pertsonaia nagusien egoera: Betargi, beste kartzeleratu batzuekin batera, kamioian sartu eta Donostiara dakarte.

Urriaren 20ra iristen denean gertaeren kontaketa, denbora-mailako markak metatuz doaz: asteko eguna zehazteaz gain, ordua ere zehazten da. Pertsonaia nagusiaren estuasuna eta larritasuna areagotuz doazen neurrian, denbora-markak pilatuz doaz, gero eta neurketa xeheagoa eginaz. Pertsonaia nagusiak bizi duen tentsioa iradokitze bitarteko dira denbora-marka hauek: senarrarekin gertatu dena jakin nahian dabilen Laztantxuren joan-etorri larrien berriei itsatsirik datoz.

“(URRILLAK 20, ASTEARTEA)”, “GOIZEKO BEDERATZIRAK-EDO ZIRAN)”: Laztantxuk Donostiarako bidaia hasten duen unea da. Jarraian, “DONOSTIAN (arratsaldeko irurak-edo ziran)”, “Gabeko zortzirak-edo ziran” atalak datoz, harik eta, azkenean, Ondarretako kartzelara eraman dituztela jakin,

hona joan eta, senarrak egindako gutun batengatik, 500 pezeta ordaindu behar duen arte. “KALBARIUAREN BIGARREN EGUNA (Asteazkena. Oraindik Donostian)”, “Eguerdia ingurua zan”: Laztontxu Ondarretara doa Betargi bisitatzerara. Libre utzi dutela esaten diote, nahiz eta ordurako eraila zuten egunsentian. Laztontxuren harat-honat larri hauek hirugarren egunik ere izango dute, “Kalbariuaren irugarren eguna (osteguna)”: Arrasturin senarraren arrastorik aurkitu ez duenez, berriro Donostiara itzuli behar, honen bila segitzeko. “Egia samina”ren berria eskuratzen duenean, bilaketa amaierara heltzen da.

Gertaeren garapena orduen denbora-markarekin zehazteak, Betargi non daukaten jakiteko Laztontxuk egindako joan-etorriak nabarmentzen ditu. Laztontxu Betargiren bila dabilen egunak dira orduen markaren jabe egiten direnak.

Betargi fusilatu eta, Laztontxu gertaera hau ezagutzera iristen den unearen ostean, istorioa bukaerara dator. Fusilamenduek eragindako erreakzioen berri ematea bakarrik gelditzen da: arrasturiarren erantzuna, hain zuzen ere. Familiak, jakina, negar egin zuen, baina Betargi eta honekin batera fusilatu zituzten gainerako arrasturiarrak zerbaitengatik hilko zituztela zioen ahotsik zabaldu zen arrasturiarren artean. “Zerbait” hori bihurtuko da kontalariaren eta Laztontxuren obsesio; zer izan zitekeen “zerbait” hori. Arrasturin bertan frankotarrek egindako basatikeria gehiago erantsiko ditu kontalariak, hala nola herritarrak, –babesa bilatzea debekatuz–, hegazkinetatik jaurtitako bonben eskueran jarri zituztenekoa. Gaineratutako basatikeriok indartu egiten dute kontalariaren eta Laztontxuren ustea eta honela aldarrikatzen dute: “zerbait” egin beharrik ez dago heriotzara kondenatua izateko, ez dute ezereen beharrik nornahi fusilatzeke.

Laztontxuk Arrasturitik alde egitea erabakitzen du. Arrasturi utzi ondoren Laztontxuk aurrera eraman zuen azken ekintza bat gehitzen du kontalariak, istorioa zeharo itxi baino lehenago. Betargiren hilketaren inguruko xehetasunak ezagutzeko Laztontxuk jarraitutako urratsen berria jasoaz bukatzen du istorioa kontalariak; ez horrela, berbaldia; izan ere, epilogo moduan edo, fusilamenduei buruzko argibideren bat edo beste eman ostean, bai Betargirekin batera fusilatu zituzten 22 arrasturiarrez, bai handik gutxira fusilatu zituz-

ten beste 21 lagunez, bai beste fusilatu batzuei buruz, ondorioetara igarotzen da: hiru ondorio hiru kapitulutan barrena adieraziak.

Idazleak benetan gertatu zena kontatzea jomuga izateak eta hartzaileak ere horrela sumatzea nahi izateak –alegia, eskaintzen zaionak egia historikoari erantzuten diola–, beste eraginik ere izan zezakeen kontaketa ren moldaketan: pertsonaia nagusiaren aukeraketan erabakigarri izan zitekeen.

Lehen begirada batean harrigarri samarra suertatzen da honakoa atzema-tea: nola hain heriotza bortitza, bidegabekoa eta dramatikoa izango duen per-sonaia saihestu eta, honen alarguna eraikitzen duen pertsonaia nagusi. *Laztantxu eta Betargi* dio izenburuak, baina, nahiz eta bi izenak juntagailu ko-pulatiboak lotu, lehena doa Laztantxu. Lehen tokia hartzen duen Laztantxu eraikitzen du, berez, pertsonaia nagusi kontalariak. Berarekin hasten eta amaitzen du zehazki kontaketa dena. Bere urratsak jarraitzen ditu istorioak: ezkontzeko jartzen dizkieten oztopoak, nola gaintitzen dituen oztopo hauek... Laztantxuren familia aurkezten du kontalariak eta ez hilko duten Betargi-rena... Azkenean, fusilamenduak eta Gerra Zibileko beste sarraski batzuk sa-latzea xede duen kontaketa k fusilatu baten emaztea hautatzen du pertsonaia nagusi eta fusilatua bera zeharo bigarren mailan uzten.

Heriotzak, besterik gabe, fusilatua izatearen ondorio izan gabe ere, berebi-ziko indar dramatikoa dauka. Ikusi besterik ez dago, adibidez, nola Anjel Ler-txundiren *Hamaseigarrenean aidanez* (1983) eleberrian pertsonaia nagusi legez eraikitzen den Martzelinak nagusitasun horri ez dion eusten istorioaren ga-rapen osoan: honen senar Domingoren heriotza tragikoak hartzen duen in-darrak ahuldu egiten du zenbaitetan andrearen protagonismoa. Gauzak honela, deigarria gertatzen da *Laztantxu eta Betargin* hilko dutena zeharo bi-garren mailan kokatzea eta bera ezagutzeko aukerarik ez ematea. Kausak, se-guru aski, kontalariarengan bilatu behar dira, Udalatxeko Ortulauarengan eta honek bere idatzian hartutako jarreran.

Altubek hitzaurrean gaineratzen duenez, “dana dan bezela, zeatz eta garbi” azaltzen duen idazle horrek, Udalatxeko Ortulauak, badu joera politikorik,

nahiz eta, aitortu, ez duen aitortzen: “euskaldun zar geienek bezela, karlista jokera dúala dirudi; aintxiñako karlista, ordea, *Jaungoikua ta Lege-zarra beste banderarik etzuten gure gurasoen gisako karlista*, onen iduriko esakerak maiz errepitzen baititu” (17. or.).

Altubek hitzaurrean bertan iragartzen du argitaratzera doan kontaketa- jatorrian dagoen idatzia moldatu duen egilearen, Udalatxeko Ortulauaren, joera politikoa: aintzinako karlista, Jaungoikoa eta Lege Zaharra beste banderarik ez zuten gure gurasoen gisako karlista. Bidenabar esanda, karlista mugatzen duen “aintzinako” hori ez da funtsik gabea, testu osoan barrena behin eta berriz errepikatuko baitu kontalariak, 36ko gerra horretan Frankoren aginduetara dabilzan karlista guztiak ez dutela gordetzen “aintzinako” karlisten goiburua, ezta portaera-modua ere. Aintzinako karlisten ondoan karlista berriak agertu dira, gogor gaitzesten dituen karlista berriak:

Eta zuek, karlista berriok, EUSKAL-GORROTOTZAILLE
oiekin, burua batbat egin dezute euskal-anaien kontra; Kain-
ek Abelen kontra bezela... (111. or.).

“Dana dan bezela, zeatz eta garbi” kontatzeko asmoa aitortzen zaionez kontalari honi, beharko du iturri zuzenik, berriemaile zuzenik, gertaerak ezagutu eta zehaztasunez aditzera emango dioenik, kontatzen duen guztiaren lekuko nekez izan baitzitekeen bera.

Badirudi Udalatxeko Ortulaua karlista dela. Karlistak ziren, halaber, Laztantzuren gurasoak eta hortik izan zezakeen kontalariak familia honen ezaupidea. Betargi, berriz, abertzalea zen. Dena den, modu batera ala bestera, Laztanzu nahitaezko berriemaile du Udalatxeko Ortulauak; izan ere, kontatzen dituen hainbat gertaera pertsonaia honek bakarrik ezagutzen ditu: esaterako, Laztanzuk bakarrik zekizkien Betargiren berri izateko egindako gestioak. Beraz, “dana dan bezela, zeatz eta garbi” kontatu ahal izateko derrigorrezko zuen Laztantzuren lekukotasuna kontalariak. Hala, *Laztanzu eta Betargin* zehatz-mehatz Laztanzu eta Betargiren istorioa dena alargunarengandik jaso zezakeen Udalatxeko Ortulauak: hortik Laztanzu pertsonaia nagusi eraikitzea, Laztantzuren

familiari buruzko albisteak biltzea... Egia historikoari leial izateak eta hartzaileari ere hala jokatzeko duela sinesgarri egiteak ezarritako baldintza izan daiteke.

Zinez, atxilotzen duten unetik aurrerako berririk ematerik ez zuen Betargik, bai ordea, Laztantzuk. Honen ekarria funtsezkoa zen istorioaren alderdi batzuk agerian jartzeko, bestela ez baitzegoen ezagutzerik Betargirekin eta honekin batera atxilotu zituztenekin gertaturikoa. Kausak kausa, *Laztantzuk eta Betargin* Laztantzuren gorabeherak kontatzen dira, gerra-garaiko beste zenbait gertaera eta hauei buruzko iruzkinekin batera eta, fusilatzen duten Betargi, fusilatu bat izatera mugatzen da, ia berarekin fusilatu zituzten beste 22 arrasturiar haien pareko: pertsonaiari ez zaio erliebe handiagorik ematen. Udalatxeko Ortulauak benetan gertatu zena adieraztea zuenez jomuga, gertaera horien lekukoa behar zuen, gertaera horiek bizi izan eta kontu zitzakeena. Baldintza honek, jakina, ez zion eskatzen, ezinbestean, Betargi hainbeste alboratzea: alargunarengandik eskura zezakeen senarrari buruzko xehetasun gehiago eta, horrela, fusilatzen dutenari ere sendotasunen bat eman diezaiokeen kontaketan.

Azken finean, dela ardatz historikoari estu eusteak ezarritako morrontzengatik, dela gerra-garaiko basatikeriak salatzearekin aski izateagatik, salaketa egiteko moduaz gehiegi arduratu gabe, dela fusilamenduen egileak agerian jartzea fusilatuen berri ematea baino garrantzitsuagoa izateagatik, dela aipatutako arrazoi guztiengatik, nahiz besteren batengatik, kontua zera da: kontaketa izenburu eraman arren fusilatza doazenaren izena, gero, kontaketa barrena ez dela batere nabarmentzen; izan ere, abertzale eta Laztantzuk asko maite zuen mutila izatera mugatzen dira berari buruzko berriak. Istorioaren gunean dagoen pertsonaia, Betargi, berbaldiak, diskurtsuak, periferian kokatzen du. Gerra-garaiko fusilamenduak eta gainerako sarraskiak salatu nahi dituen istorioak, berbaldiaren, diskurtsuaren periferiara darama fusilatua.

1.2. *Salaketatik jokabideak arautzea*

Altubek salatu egin nahi ditu gerra-garaiko gertaerak, bereziki fusilamenduak. *Laztantzuk eta Betargira* ez darama gudu-zelaiko kronika bat, ez darama

elkarren kontra tiroak jaurtiz dabiltzanen arteko gatazka eta gatazka honek eragindako oinazea. Gerrak izan zuen beste alderdi bati heltzen dio: gerra-ekintzetan parte hartu ez izanagatik, epaiketarik gabe heriotzaren zigorrera kondenatu zituztenen berri eman nahi du. Berri eman eta, gertaerok salatu.

Kontatzen dituen gertaeren bidegabekeria, lehen-lehenik Txantonen ahotsean adierazten da:

Karlista oiek, ongi dákite, Arrasturin, gerra-arazoetan ari-izan diran guziek, alde-egin dütela; emen ezala gelditu jende baketsu, umil eta on-ona baizik; oiek eztutela zer-ikusirik, ez gerra odoltsu orrezaz, ez beste ezetarik burrukaezaz. ¿Eta, gizajo oien kontra jáurtitzen dituzte gorrotozko itz bildugarriok? (49. or.).

Aurrerago kontalariaren ahotsean entzun daiteke:

Gorago esan degun bezela, Frankotarrak Arrasturin sartu ziraneko, oien etsai, ZERBAIT (?) egin zezaketen guziek, alde egin zuten erritik. ¿Zer egin bear zuketen, beraz, an, konpian-tzan gelditu ziran mutil gizajoe? (88. or.).

Giltza nagusia hor dago, etsaien kontra ezer egin ez dutenak, atxilotu eta, inolako epaiketarik gabe, fusilatu izanean:

¿Olako basatikeriak Franco-ren etsaiek ere egin dituztela esango dezute? Euskalerrian éz; emen, Gobernuak edo Gobernu-peko buruzagiek aginduta, banarik ere ez; Eliz-gizonik ez ezik, Erri-gizonik ere ez (108. or.).

Gerrak ere bere joko-arauak ditu. Joko-arau hauek hautsi egin dituzte Frankoren aldekoek Arrasturin eta, oro har, Euskal Herrian. Zeinahi eskubide ezin du urratu gerrak: horra hor Altuberen salaketa.

Berez, Altubek argitaratutako kontaketa-izateko arrazoia ez dago kontatzeak nahiz kontaketak irakurtzeak sorrarazitako erakarmenean, baizik eta salaketan –gerrako sarraski eta hauen egileena– eta, salaketa honetan oin hartuz, ideario bat azaltzean.

Istoria aitzakia da. Batetik, Arrasturin gerraren lehen hilabetetan altxatutakoek egin zituzten sarraskien kontaketa etengabe komentatzen du; bestetik, istorioa amaierara heltzean, berbaldi narratiboaren tokia berbaldi diskurtsibo soilak hartzen du kontaketa horretatik ateratzen diren ondorioak adierazteko. Ondorio horiek hiru multzotara biltzen ditu Altubek, lehena, “Euskal libertadeari eta euskalerritarren birtutei dagokiena”, bigarrena, “Laztantzuri ta Betargiri dagokiena” eta hirugarrena, “Apaiz fusillatuei dagokiena”. Ondorio hauek jasotzea da istorioa kontatzearen jomuga nagusia. Laztantzuri eta Betargiren istorioa ondorioak finkatzeko bitarteko bihurtzen du.

Altubez diharduela, honela dio Aita Villasantek:

En los largos años de exilio fue presa de escrúpulos y ansiedades de conciencia, ocasionados por motivos religioso políticos⁶.

Kontaketa honetan ere islatzen ditu kezka politikoak eta erlijiosoak. Ondorioen mailan, gainera, biak uztartzen ditu.

Hasteko, Laztantzuren zenbait unetako sentipenak azaltzeko motibo erlijiosoaren erabilera jotzen du. Kalbarioaren motiboaz baliatzen da, ez bakarrik kapituluren bati izenburua jartzeko, baita kapitulu barnean ere: behin baino gehiagotan agerrera egiten duen motiboa da. Esaterako, Laztantzuri, senarra Donostiara dakarkion kamioiaren atzetik autoan txoferrarekin doanean, Ama Birjinak Kalbarioko bidean egindako bidaia datorkio gogora kontalariari:

¿Ez al-digu orrek gogora arazten, arako oiñazerik eta nekerik aundieneko beste bidaia bat? Alegia, Ama-Birjiñak, Kalbario-bidean-gora, bere Seme Zerutarraren atzean, biotza zatiturik, egin zuan bidaia ura? (54. or.).

Edo senarra ez dutela askatu egiaztatzean, Arrasturitik atzera Donostiara itzultzen denean, berriro Jaunaren Nekaldiko irudi batera jotzen du kontalariak:

Izan ere, arrizko biotza beár zukean iñork, Laztantzuren aurrean, zer gertatu zan esateko. Laztantzuk, arpegia, garden: zuri

⁶ Villasante, Fr. Luis (1979): *Historia de la literatura vasca*, Editorial Aranzazu, Burgos, 425. or.

eta eder zúan; baiña Amabirjiña Doloretakoak bezela, biotza
zazpi *ezpataz* zulatua zeukalarik, begitartea, oiñaze mingoitzez,
errukigarri markatua agiri baitzuan (77. or.).

Nahiz Kristoren Nekaldiko irudiez baliatu, nahiz beste irudi erlijioso batzuez, Laztantxuren egoera irudikatzeko, betiere, Ama Birjinaren bizitzako uneren bat gogoratzen du kontalariak:

Len bizi, *nere sabeleko frutu bedeinkatua*, *Inigotxo*, alako lilluraz
amestua, ill zitzaidan jaio zaneke (93. or.).

Bestalde, kontaketara dakartzan fusilamendu eta sarraski guztiak gogor ar-buiatzen dituen arren, fusilamendurik ulertezinenak eta gaitzesgarrienak apai-zenak lirateke: sakrilegioaren kategoria dagokie. Apaizen fusilamenduak eragindako gogoeta bati baino gehiagori tartea irekitzeaz gain, Eliz Agintari baten idatzia darabil bere iritziak indartzeko. Zehazki, M. Mujika gotzainak 1945ean ezagutzero emandako “Imperativos de mi Conciencia” behin eta berriz aipatzen du. Hala, Arrasturin fusilatu zituzten hiru apaizen gainean agiri horretan adie-razitakoa hitzez hitz jasotzeaz gainera, Ariztimuño abadearen martirioaz esaten duenari ere, leku egiten dio. Hirugarren pasarte bat ere hartzen du, altxatuek beren mendean zituzten hainbat herritan eragin zituzten hilketei buruz dihar-duena, hain juxtu. Hitzez hitz jasotako pasarte hauekin batera, bada beste erre-ferentziarik ere: agiri horrek altxatuek Euskal Herrian hil zituzten beste 11 elizgizon eta kartzelaratu zituzten 200 apaizen berri ematen duela adierazten da.

Barruti erlijiosoak idazlanean egiten duen agerrerez beste aipamenik ere jaso daiteke. Ondorioen azalpena amaierara heltzean, kontalariak adierazten duen nahia lekuko: Udalaitzen Gurutze handi bat eraiki martiri guztion go-mutagarri.

Beraz, mundu erlijiosoa, testu osora hedatuz, leku nabariaren jabe egitera heltzen da *Laztantxu eta Betargin*.

Altuberen eleberriak, azken finean, gertaera batzuen salaketa giza komu-nitate baten nortasuna finkatzeko -euskaldunena- bitarteko bihurtzen du. Nortasun horren euskarri nagusietakoa kristau sinesmena da.

Giza komunitate horretako bizilagun guztiek ez diote eutsi nortasun horri; izan ere, aitortzen du Euskal Herriak beti izan dituela seme txarrak, erdaldu-nei Euskal Herria zapaltzen lagundu dietenak, baina, seme txar horietako ba-koitzaren kontra gutxienez mila euskaldun zintzo agertu direla egiaztatuz, euskal semeak erakusten duena mugatzen du:

1º Gu, geure gurasoi jarraituz, giza libertadeen errespetatzaile benetakoak gerala.

2º Euskal-Kristautasuna, egiazkoa degula. Jesukristok irakatsi bezela, etsaia ere maite izatekoa; Kristau eziranak, ezpatatz gabe, maitasunaz eta ejenplu onaz geureganatzekoa (112. or.).

Honela bada, euskal eleberrigintzaren ibilbidearen argitan atzematen bada Altuberen idazlana, agerikoa da ez duela hausten mende erdi luzean genero honetako testuek adierazitako mundu-ikuskerarekin. Euskaldunaren jokabideak arautzeko leku izaten jarraitzen du euskal eleberriak. *Laztantzua eta Betargin* karlista zaharren eredu hobesten da (eta ez Frankorekin bat egin duten karlista berriena). Zorionez, gerrate horretan izan dira eredu horrekin bat egiten dutenak:

Gerrate ortan, orraitio, karlista zaarren legez jokatu duten euskaldunak ere, bá-ditugú, zorionez: Euskal-Abertzaleak (109. or.).

Helburu didaktikoaren menpe, igorri nahi diren mezuen adierazpenak etengabe harrapatzen du istorioa. Kontaketa etengabe iruzkintzen joatea aski ez eta, kontalariak, kontaketa amaierara iristean, berbaldi narratiboa baztertuz, berbaldi diskurtsibo hutsari heltzen dio, oraindik gehiago nabarmenduz, istorioaren kontaketa bitartekoa izan dela Arrasturiko gertaeretatik ikasi behar dena azaltzeko: Arrasturin gerraren hastapenetan bizi izan zituzten gorabeherak aitzakia ditu euskaldunak izan behar dituen jokabideak arautzeko.

Ez du nahiko egia historikoaren berri ematea egostearekin kontatutako istorioari; izan ere, egian oinarritutako istorioa aldarrikapen jakin baten euskarri bihurtzen du. Istorioaren bidez salaketa egin, gerrako legeak zenbateraino urratu diren azalduz eta nortzuk izan diren urratzaileak agerian jarritz, ondorioetan ikasgaia jasotzeko. Ikasgaiak bere ideiak azaltzeko aukera ematen dio.

2. Martin Ugalde: “Gizerailtza” (1961)

Gerrari buruzko hurrengo berriak ere erbesteratu baten eskutik eta erbestetik datoz: Martin Ugaldek Venezuelan eman zuen argitara *Iltzailleak* (1961). Bost ipuinez osatua, lehenak, “Gizerailtza”⁷k, gerra garaiko oroitzapenak dakartza.

Badago antzekotasunik Altuberen *Laztantzuk eta Betargi* eleberriaren eta Ugalderen “Gizerailtza” ipuinaren artean. Kidetasunak bilatzen hasi eta, aurki daitezke batzuk. Batetik, biak gerra-egunetan kokatu eta, herri jakin bateko gertaerez ari dira; bestetik, biek “herri-gizonen” erailketaz dihardute; alegia, gerraren joko-arauak urratuz egindako erailketez: beren herrian “egunoroko bizimoduarekin” jarraitzen zuten gizonen erailketez. Andoainen, Arrasturin bezala, gizonak kamioietan sartu, norabait eraman eta fusilatu egiten dituzte.

Ekintzetan –gizerailtzak– eta ekintzon garapen-garaian –Gerra Zibila– eta garapen- lekuan –herri jakin bat– ez ezik, ekintzon egileak –frankotarrak– eta jasaleak –abertzaleak– seinalatzerakoan bat datoz. Baita ekintza horien jasalak karakterizatzeko moduan ere: antzera karakterizatzen dituzte fusilatuko dituzten pertsonaiak. Betargi bezain zintzoa da Nemexio:

Nemexio herrian zen gizonik onenetakoa zen. Elizkoia, sendi maitea, inori kalte egin baino lehenago edozer gauza egingo lukeen gizona. Abertzalea bai, fina; egiazko gizonari dagokion senide maitasunarekin batera bere hizkuntza eta herriarekin jarraiki izan zen gizona⁷.

Gizon zintzo hauen erailketek ere antzeko bakardadera kondenatuko ditu alargunak. Herrikideak Laztantzuk babestu zuten beste babestuko dute Iñaxi, Nemesioren emaztea, honen herrikideak. Horrela hil bazituzten zerbait egingo zutela entzun behar du Laztantzuk han eta hemen. Antzeko erantzuna jasotzen du Iñaxik bere herrikideengandik:

Herritarrak, ia anaiak, Nemexio hain ondo ezagutzen zuten euskotarrak, euskaldunak (odol bera, hizpide bera) eta haiek

⁷ Ugalde, Martin (1985): “Gizerailtza”, *Hiltzailleak*, Erein, Donostia, 16. or.

ez zeukatela ezer egiterik. Zergatik sartu zen politika gauzetan, zergutxiagotan!... “Naxionalista bazen, hor konpon; berak ikusiko zuela zer egiten ibili zen!” (20-21. or.).

Era berean, nola Altuberentzat, hala Ugaldereentzat, gatazkaren alde batekoek eta bestekoek ez zituzten jokabide berdinak erakutsi. Altubek adieraziko du Eusko Jaurlaritzak ez zuela mendekurik hartu atxilotuta zeuzkan presoekin, hartarako egokiera zeukanean. Alegia, altxatuen basatikeriak ez zituela ordaindu txanpon berdinarekin. Bat dator Ugaldereen ikuspuntua ere. Honela mintzo da Iñaxi, Nemexioren emaztea:

Zer egiten ibili den?... Zuek ez al dakizue? –esan omen zien Iñaxik. –Eta halako pekatua al da bada abertzalea izatea? Zu ere Karlista zinen beste horiek sartu baino lehenago, baina ez zizuten horregatik kalterik egin (21. or.).

Alabaina, fabula-mailakoak dira berdintasunak: herrian ziren gizonik onenetakoen erailketaz eta gizon hauen alargunei herritarrek ukatutako babesaz dihardute. Osterantzean, bada alde nabarmenik fabula testura eramateko moduan, fabula egituratzeko moduan.

Aldea izenburutik bertatik hasten da. Erailketa salatu nahi dute bi kontaketek. Horretarako *Laztantxu eta Betargi* mamitu zuen Altubek, “Gizerrailtza” Ugaldek. Lehenak, jadanik azaldu den legez, Laztantxu du protagonista, erailgo dutenaren emaztea; aitzitik, besteak, gizerrailtza du protagonista; izan ere, Nemexioren erailketa, kasu bat baino ez da; kontalariaren ezaguna izateak bakarrik bereizten du gainontzekoengandik: kontalaria zelatan zela, Tolosako kanposantuan fusilatu zituzten zortzi lagunetako bat da Nemexio. Zinez, Altuberen eleberrian ere, Betargi ez da fusilatuko duten bakarra, baina bere izen propioa darama izenburura; Ugaldereen ipuinaren izenburuak, berriz, guztiak biltzen ditu.

Ikuspuntua desberdina da. Ugaldereen ipuinaren kontalariak lehen pertsona eta lekuko moduan kontatzen du. Pertsonaiak ezagutzen ditu eta hauen berri eman dezake, baita gertaeren berri ere, bizi izan dituelako. Hamalau bat urteko mutiko hau Nemexioren etxean zegoen honen bila etorri zirenean;

gero, fusilamenduen lekuko izan zen Tolosako kanposantuan. Beste ikuspuntu batetik helarazten du istorioa Altubek aurkeztutako kontalariak: Udalatxeko Ortulauak “dana dan bezela, zeatz eta garbi” adierazi arren, hirugarren pertsonan kanpotik kontatzen du, kontalari orojakile legez. Ugalderen lekukoak bere begiekin ikusitako gertaerak testuratu dituen bitartean, Udalatxeko Ortulauak “dana dan bezela, zeatz eta garbi” testuratu izanagatik, ezin beregana dezake kontatutako jazoera guztien lekuko izatearen ezaugarria.

Ugaldek istorio soilaren kontaktaren bidez igortzen ditu gerra-garaiko basatikeriak. Altubek eta Ugaldek, biek, gatazkaren alde berdinean kokatuaz, altxatuek egindako basatikeriak kontatzen dituzte. Biek salatzen dute basatikeria, salaketa egiteko moduan dago aldea, ordea: Ugaldek istorioaren kontaketa hutsarekin aski du horretarako, Altubek, berriz, ez; izan ere, istorioaren kontaketa uneoro iruzkintzeaz gainera, ondorio batzuk ateratzeko aitzakia bihurtzen du. Gaiaren aurrean jokabide desberdina hartzen dute bata eta besteak. Basatikeria aurkeztearekin aski du Ugaldek; aitzitik, Altubek hartzailea konbentzitu egin nahi du aurkeztzen ari zaiona basatikeria denaz.

Ugalderen ipuinaren hasierak berak salaketa asmo literariodun testu batez egingo duela iragartzen du:

Tolosa aldetik bazetozela!
Billaboraino heldu zirela!
Amasa bidetik sartu eta Nafarroa aldetik zetozen beste karlistekin batera Belabietatik behera, Goiburutik barrena, trenbidetik zehar, faszistak bazetozela...! (11. or.).

Etorrera honek eragindako sentimenduak (beldurra, izua...) aipatu ere egin gabe, sentimendu horiek igortzeko ahalmena duten esaldiez baliatzen da. Mintzaira ez du bakarrik zerbait esateko bitarteko, baita etengabe iradokiz joateko ere. Elementu erredundanteak ezabatzeraz jotzen duen mintzaira darabil: hitzak deuseztatzen ditu, eman nahi duen informazioa deuseztatu gabe. Erredundantziak ezabatzeko joera duen testuinguruan kokatutako adierazpena nabarmendurik gelditzen da.

Aditzaren ezabaketari, kasu, etekin handia ateratzen dio:

-Hernanira, azkar!...-gure aitaren oihua (11. or.).

-Eta gu, etxe atarian ia esku hutsik (11. or.).

Kamioi baten gainean, ia nire kideko mutil bat (13. or.).

Batik bat esaldi laburrak osatuz eta esaldi labur hauetan elementu erredundanteak ezabatuz, presa, larrialdia, urgentzia, estuasuna, egonezina... helarazten ditu. Hala, esakuntzak eta esakuneak bat egiten dute: enuntziatuarekin uztartzen den enuntziazio modua darabil. Alegia, faszisten etorrerak eragindako efektuez jarduteko, urgentziaren eta estuasunaren sentimenduak igortzen dituen mintzaira-modu batera jotzen du. Gisa horretan, lehen pertsonan kontatzen duen kontalariak sentitzen duen estuasuna, hartzaileari transmititzea lortzen du.

Altubek eta Ugaldek testuratutako heriotzak gerra-tokikoak gabe, fusilatzen dituzten herri-gizonenak izatean, heriotzaren kausa oraindik askoz latzagoa da. Batak eta besteak gertaeraren basatikeria agerian uzten dute. Ugaldek, besteak beste, honako galdera erretoriko hauen bidez:

Nor zen hango epaile?

Nor eraile?

Fusilak zituztenek al zuten arrazoin?

Eta Jaungoikoa, non ote zen? (25. or.).

Ugaldek basatikeria nabarmentzen du, baita, beste era batean, batik bat kontalariaren iruzkinen bidez, Altubek ere, baina Altube basatikeriaren agenteak agerian jartzeak gehiago arduratzen du.

Nemexio eta beste lagun batzuen fusilamenduaren lekuko delarik, Ugalderen ipuinaren kontalaria, honakoa esatera iristen da:

Alde batekoak erori beharrean, bestekoak erori izan baziren
berdin irudituko zitzaigun guri (25. or.).

Gertaera bera salatzen du, zeinahi delarik ere gertaeraren egilea. Altubereantzat, oster, berebiziko garrantzia du egileei moxorroa kentzeak: egia batzuk azaldu nahi ditu, historia ez dadin nolanahi kontatu.

Altubek hitzaurrean bertan adierazten du esku artean duen lantegiarekin lortu nahi duen xedea: Arrasturin gerra-garaian bizi izan zituzten zenbait gertaera azaldu, Anbotoko sorginen lan gaiztoei erremedioa jartzeko. Hots, gerrako gertaeren gainean gezurrak eta azpikeriak biderik egin ez dezan heldu dio zereginari. Nork jokatu zuen zintzo eta nork ez argitzea funtsezkoa da. Egia historikoa jakitera ematea da Altuberen helburua. Gertaera historikoez diharduenez, datatu eta guzti egiten ditu: Betargi 1936ko urriaren 21ean hil zuten. Ugaldek beste modu batean aurkezten du testua: ipuin bat da kontatzera doana. Lehenak historiaren ardatzean kokatzea bilatzen du, bigarrenak, berriz, fikzioarenean. Honenbestez, lehenari egia historikoa kontatzea dagokio, ez horrela, bigarrenari, gertaera errealak eraman arren kontaketa. Nor bere planteamenduaren eskakizunei lotu zitzaion: Altubek testuaren aurrean hartzen duen jarrera, historiaren ardatzean lekutuz, benetan gertatu zena kontatzekoa da, nork zer egin zuen argi gera dadin eta ikasi beharreko ikasgaiak ikasteko. Aldiz, fikzioaren ardatzean kokatzen den Ugaldek ez du zorrik historiarekin: literatura egitea agintzen du.

Jakina, esan beharrik ere ez dago: fikzioaren ardatzean kokatzeak ez du ukatzen benetan gertatu ziren jazoerak testuratzeari. Fikzioak ez du baztertzen gertaera errealez jardutea, gertaera erreal horien berri modu gordinagoan ez ezik, modu eraginkorragoan, hunkigarriagoan, zirraragarriagoan... emateko ahalmena du, gainera.

Altubek Udalatzeko Ortulauaren paperak eman zituen ezagutzera Arrasturin zer gertatu zen jakin zedin eta inork desitxura ez zezan. Ugaldek, oster, “konduak” idatzi zituen: hala zioen 1985eko argitalpenari egindako hitzaurrean, nahiz eta hitzaurre horretan bertan aitortu, “gerra gaizto hura zela kausa gertatu ziren pasarte batzu gogora”⁸ zekartzala. Azken batez, Altubek eta Ugaldek jarrera desberdina hartzen dute testuaren aurrean eta gonbit desberdina luzatzen hartzaileari. Biak ari dira gertaera errealez, baina, bata, egia historikoaren kategorian kokatuz eta, bestea, “konduenean”. Ondorioz, testura hurbiltzera doan hartzaileari luzatzen zaion gonbita desberdina da.

⁸ Ugalde, Martin: “Hirugarren hitza”, *Hiltzaileak*, 7. or.

Biek salatu izanagatik basatikeria, biek jarri izanagatik agerian basatikeria horien egileak, jomugak bereizten dituen kontaketak dira: Altubek hitzaurrean argiro adierazten du helburu didaktikoa duela eta istorioaren kontaketa irakaspenaren menpe jartzen du; Ugaldek, ordea, ez du helburu didaktikorik, gehienez, gertaera batzuen bidegabekeria erakusteari lotzen zaio, hartzailearen esku utziz epaia. Biek jasotzen dute gertaera batzuen akta. Haatik, bata akta jasotzera mugatzen den bitartean, besteak ez du aski horrekin. Zinez, ez dago erabat inozoa den aktarik, idazketaren ekintza ez delako inozoa, baina, bada alderik kontaketa soila aurkeztearen eta kontaketa aurkezteaz gain, kontaketa hori nola jaso behar den ezartzearen artean.

3. Sebastian Salaverria: *Neronek tirako nixkin* (1964)

Gerrateaz diharduen lehen kontaketa 1964an argitaratuko da Hego Euskal Herrian: Sebastian Salaverriak idatzitako autobiografia da. Autobiografia, egilearen haurtzaroko oroitzapenekin hasi eta, gerra-egunetara heltzen da, gerrate horretan egindako ibilerak kontatzeko, harik eta zauritua izan eta, zauriotatik osatu ostean, medikuek aurrerantzean ez dela gerrarako gauza izango epaitzen duten arte. Geroztik izan duen bizimoduaren berri laburra emanaz ixten du idazlana.

Beraz, 1964arte ez da plazaratzen Hego Euskal Herrian gerraz ari den kontakatarik. Hegoan argitaratutako lehen kontaketa honek, estreinakoz, altxatuen aldekoen ibilerak kontatzen ditu; izan ere, Sebastian Salaverriari soldadutza egitea suertatu zitzaion egun haietan eta, hortik etorri zitzaion gerrara joan beharra. Ordu arte, berriz, gerrako albisteak jaso zituzten kontaketek, nahiz honek ekarritako ondorioez jardun zutenek, gatazkaren beste aldetik ikusia zuten gaia.

1964ko “Agora” ren “Guipúzcoa” nobela-saria irabazi ondoren argitaratzen da, izenpetu gabe doan hitzaurre batekin. Hitzaurre horretan esaten denez,

Oso nobela errikoya da, asieratik bukaeraño euskal errikoita-sun garbi-ederrenez jantzia, bai sentimentuz eta bai izkeraz ere⁹.

Hizkera herrikoiaz baliatuz, bere bizitzako pasadizoak kontatzen ditu. Pasadizo horietan eraikitzen den pertsonaia, barne-barnean berebiziko konformidadea daukana da.

Konformidadea haurtzaroan. Pobreziatik eta ezbeharretik urrutiratzea lortzen ez duen familia batean jaioa, egundoko eroapenarekin, lantu eta kexu handirik gabe, darama bizitzak eskaintzen diona. Eskaintzen diona, bai, ez baitu jarrera errebelderik edo arranguratsurik erakutsiko: gauzak datozen bezala hartzeko konformidade itzela dario. Halaber, hainbat oroitzapenek agertzen dutenez, ezer gutxiarekin pozteko eta gozatzeko ahalmena dauka. Oroitzapen horietako bat, ama gogoan, mutil koxkor garaitik berreskuratzen du:

Etzait aztuko bizi naizen arte, hamaika t'erdiak inguru ortan nola ematen zigun ogi-puska bana eltzean bustita. Ura bai zala gauza gozoa! (19. or.).

Negar egin zuen mutikotan, aita, jarraian osaba eta handik lasterrera ama hil zitzaizkionean: guztiak bi urteren buruan. Heriotza horien ondorioz familia sakabanatu egin zen. Sebastian morroi joango da baldintza eskas samarretan; izan ere, jai eta aste lan egin arren eta, horren truke, soldata agindua izanagatik, ez diote ordaintzen. Behin baino gehiagotan hartuko du baserri batetik besterako bidea, bere egoera hobetu nahian. Bertsozalea da eta, aukera dagoenean, bertsoaz gozatzea gogoko du. Gisa honetako bizimodua darama gazte-denboran.

Horretan gerra iritsi zen. Belar oso motzean hazitako eta hezitako mutil honek antzeko konformidadearekin eramango du gerra ere¹⁰, nahiz eta beldurra ematen diola aitortu:

⁹ "Itzaurrea", Salaverria, Sebastian (1964): *Neronek tirako nizkin*, Auspoa liburutegia, 38, Donostia, 7. or.

¹⁰ "Zer egingo diagu ba? Aingeru Guardakoak zaitu gaitzala ordu guzietan!" (68. or.).

Alako batean, bialdu zidaten Donosti-ko Ayuntamentutik soldaduskara joateko papera. (...). Gerrak beti eman izan dit beldurra (63. or.).

Bost egunengatik harrapatu zuen 36ko kintak. Pamplonan egin zuen instrukzioa. Iruñeako soldadu-bizitzaren hainbat pasadizo kontatzen ditu: instrukzioan baldarrak zirenen inguruko pasadizoren bat, irakurtzen ez zekien soldaduaren pasadizoa eta abar.

Martxoaren 4an atera ziren Pamplonatik Vitoriara. Orduan jaso zuen gutun baten arabera, Joxe eta Antonio bere anaiak Frantziara joanak izan behar zuten, beraiek ez zutelako gerrarik behar. Kaximiro, ordea, “kontrarioen” aldean zeukan:

Bañan, kartan esaten zidatenez, Kaximiro euzkotarrekin Bizkai aldera joana zan.

Arrezkeroztik, beti kezka orrekin ibili nintzan nere gerradenbora guztian: ia nere anai ori nunbait arkitzen ote nuan ilda, erituta edo prisionero eginda (78. or.).

Beraz, aurretik zituen albistetan aldaketak zeuden:

Eta andik laister jakin nuan, gure iru anai ere, Kaximiro, Joxe eta Antonio, Bilbao aldera joanak zirala (58. or.).

Demokratikoki hautatutako agintea defendatzen zutenak ziren, posizioak galduz, Bilborantz eginaz zihoazenak. Frentera abiatu aurretixoan jasotzen duen gutunak zera argitzen dio, anaia bakar bat izango duela “kontrarioen” aldean.

Vitoriatik frentera. Zauritu zuten arte frentean egin zituen ibileretan, bi sentimendu gailentzen dira. Batetik, igarotzen zituzten herri eta auzoek erakusten zuten itxurak sorrarazten zion tristura eta, batik bat, “euzkotarrekin” joandako anaiaren oroitzapena: hildakoak lurperatzea agintzen diotenean eta, oro har, hildakoak ikusten dituenean, hilik dagoen horietakoren bat bere anaia ote den begiratzen du. Soldadu-lagunei aitortzen dienez:

Auxen izango ukek munduan izan leiken gauzik tristeena,
sekulan ezer izan ez degun anayak alkarri tiroka bata bestea
iltzea! (85. or.).

Bizi izandako anekdota desberdinak pilatuz mamitzen du autobiografia hori: behin gertatu zenari, beste behin gertaturikoa erantsiz. Jokabide berdina jarraituz kontatuko ditu gerrako pasadizoak ere. Gerrako ibileretan bizi izatea suertatu zitzaizkion pasadizo desberdinak metatuz aurreratzen da kontaketa:

Egun batez zer bait festa bazan, eta Donosti-ko Orfeoya eramane zuten (75. or.).

Emen gure kaboarena esango det (115. or.).

Pasadizo-bilduma legez antolatua duen kontaketa, behin batean jazotakoari, hurrengoan eta hurrengoan jazotakoa batuz josi duen kontaketa, apenas dago “errepikapenik”: kontaketa singulatiboaren eta iteratiboaren gainean eraikitzen da, kontaketa errepetitiboari oso tarte txikia eginaz. Horregatik, hain zuzen ere, “errepikapen” urri horiek oraindik azpimarratuago ageri dira.

Maiztasunen batekin –ohiko bizimodua– eta behin bakarrik gertaturiko jazoerak behin bakarrik kontatuz aurreratzen da istorioa. Gerrak dakarren triskantza, txikizioa eta heriotza nabarmentzen ditu, jakina; izan ere, frentean egindako mugimendu bakoitzak antzeko erretratua eskaintzen dio, paisaia horretan bizi den pertsonaia nagusiari. Dena den, paisaia hori egunero ikus-teak ez du eragiten gerrari buruzko galderarik edo gogoetarik pertsonaiarengan. Honen memorian behin eta berriro presente egiten den oroitzapena, Kaximiorena, anaiarena, da:

Gure Kaximiro ere emen ibiliko dek ba nunbait! Au ere marka izango dek! Beti ain alkar maiteak izan gaituk eta orain emen alkarri okarren bat egin bear ote diogu? (111. or.).

Honetan Yurrera heltzen dira. Yurren zauritu zuten Sebastian Salaverria. Zauritu zutenekoa xehetasun dezenterekin kontatzen du, ordu arteko joera nagusia, ñabardurak alde batera utziz, gertaeren berri ematea izan denean. Pasadizoen

pilaketa, pasadizoak xehe-xehe adierazteari gainezartzen zaion testuinguruan, zauritu zutenekoaren kontaketa xeheagoak kontrastatu egiten du.

Yurreko jazoerak dira ñabardurarik handienarekin kontatzen dituenak. Gertaera hauentzat gordetzen ditu, halaber, gudu-zelaiko irudirik bortitzenak:

Kontrarioak, ordea, tira zuten kañonazo bat, eta soldadu asko zegoan tokira erori zan granada, eta soldadu asko il zituan, mandoak ere bai. Gizonen puskak arbolen gañetan ikusten ziran, eta beste asko erituta karraxika. Ematen zuan azken jui-zioko eguna zala. Bazter guztiak erretzen ari ziran eta lurra berriez illez eta erituz estalia.

Gure konpañikoak gutxi izan ziran bizirik geldituak. Geyenak il egin ziran, eta bizirik gelditu giñanak ere erituta. (123-124. or.).

Yurren bada nobedaderik gerrako ibilerei eskainitako kontakizunean, ez bakarrik forma mailan, baita eduki-mailan ere. Seguru aski, forma-mailako aldaketa txiki horien eginkizuna edukiak dakartzan nobedadeak nabarmentzea da. Noiz jantziko gertaerak xehetasun gehiagorekin eta noiz azalduko paisaiarik odoltsuena eta, juxtu, zauritzen dutenean eta frentean dabilenetik galtzen duten lehen batailan, Yurre arteko borroketan “kontrarioak” joan baitira ihesi eta ihesi.

Azken batez, gerrako ibilera hauetan alderdi pertsonalak dira gehien azpimarratzen direnak. Gerrak eragindako hondamendien gainetik. Batetik, zauria eta, bestetik, anaiaren oroitzapena dira Sebastianen memorian behin eta berri presenten egiten direnak. Eta biak uztartzen ditu izenburuak.

Konpainian euskaraz ez zekitenak zeuzkanez, errealitate linguistikoa islatu nahian edo, estilo zuzenaren erabilerara jotzen duenean, maiz gaztelaniaz baliatzen da. Gaztelaniaz testuraturako esaldi horiek ez ditu euskaratzen. Hori da kontaktan barrena eraikitzen doan araua, behin bakarrik hausten duen araua, hain zuzen ere: zauritu osteko une bakar batean heltzen dio gaztelaniaz esandakoa euskaratzeko lantegiari. Bera zauritua dagoelarik, teniente mediku

batek mando batean jaitsi dezatela agintzen duenean, odolustuta hilko dela erantzuten dio gaztelaniaz. Erdarazko esanari, “alegia” erantsiz, itzulpena gaineratzen du. Ez itzulpena soilik, baizik eta erdaraz esandakoari zehaztasunak gehituz, zertan datzan mando batean jaistearen arriskua adierazten du.

Hizkuntza-mailako marka berezi honetaz gain, besterik ere badarama zauriaren gertaerak. Zauriaren ondorioz,

“Neri oña moztu egin zidatek!”, eta negar egiten nuan
(129. or.).

Bakarriketan eta elkarriketan, estiloak konbinatuz, estilo zuzenaren erabilerari zehar estiloarena gaineratuz, lau aldiz adierazten da orrialde berean zauriak ekarritako galerarik behinena: oina moztea. “Errepikatze” honek kontrastatu egiten du kontaketa erakusten duen joera nagusiarekin: behin gertaturikoa, nahiz maiztasun batekin gertaturikoa, behin bakarrik kontatu.

Izenburuak, berriz, oroitzapenetan gehien nabarmentzen diren bi jazoerak uztartzen ditu. Alegia, zauriak eragindako elbarritasun fisikoa eta “kontrarioen” aldean gerran dabilen anaiaren oroitzapena. Bi gertaera horiek dira kontaketa zehar “errepikatuenak” eta izenburuak lotzen dituenak.

“Euzkotarrekin” gerran ibili den anaia, Kaximiro, Iruñeko ospitalera dokakionean Sebastiani bisita egitera, zera jakingo du, seguru aski anaiak botatako tiroak elbarrituko zuela betiko:

—Nun eritu inñuten?
Eta nik erantzun nion:
—Yurre izena duan erri batean.
—Yurre-n? Zein egunetan?
—Mayatzaren 24-an eguerdiko ordubata inguruan.
Eta gizarajoak, negar samiña egiñez, bizkarretik eldu eta erantzun zidan:
—Orduan ire oiñ oyek jo zituzten balak neronek tiriak izango dituk! (138. or.).

“Neronek tiriak izango dituk”, halaber, esan errekurrente bihurtzen da. Baita “denbora-puska” baterako jorragai ere bi anaiei arteko solasaldian.

Honela bada, *Neronek tirako nizkin* eleberrian, frentean ibili zen Salaverriaren kezka pertsonalen adierazpena nagusitzen da.

4. Ondorioak

Gerra amaitu eta hurrengo hoge eta bost urteetan euskal narratiban gerrateak sortutako konta-jarioa behatzen bada, honako ondorio hauek atera daitezke:

a. Gerrateak idatziz eragindako konta-jarioa urria izan zen: hiru testu baino ez ziren argitaratu. Urritasun horretan, haatik, alde batean kokatu zirenen, nahiz bestean kokatutakoen lekukotasunak atzeman daitezke.

b. Lekukotasunak, bai. Izan ere, badirudi, gerrateko gertaerez hitz egiteak lekukoren bat eskatzen duela. *Neronek tirako nizkin* eleberrian pertsonaia nagusia bera da kontalari eta, beste oroitzapen batzuen artean, gerratean bizi izatea suertatu zitzaizkion gertaerak biltzen ditu. “Gizerailtza” ipuinari dago-kionez, gertaera batzuen lekuko izan den pertsonaia batek ikusitakoaren berri ematen du lehen pertsonan. *Laztantxu eta Betargi* kontalari orojakileak kontatzen duen arren, kontalari orojakile horri kontatzen diren gertaerak ezagutu izanaren edo iturri zeharo fidagarrietatik jaso izanaren ezaugarria egosten zaio. Egileak, Altubek, eleberriari egiten dion hitzaurrean, edizio-prestatzailearen eginkizun soila bereganatzen du: Udalatxeko Ortulauaren paper-zatiak ordenatu izana, hain juxtu. Udalatxeko Ortulau honi berriz, berme osoa ematen dio: “dana dan bezela, zeatz eta garbi kontatzen du”.

c. Gerran dabilzan bi aldeetan kokatzen dira kontaketak. Alde batean lekutu zirenek “gizerailtza” izan zuten gai nagusi. Beste aldea ezagutu zuenak frenteko gorabeheren berri eman zuen. Hala, lehenek, Betargi eta gainerakoek erailtaz batean, Nemexio eta gainerakoek erailtaz bestean, dihardute; biga-

rrenak, berriz, frenteko legeaz: norberaren bizitza gordetzearen eskakizunetara makurtzen den legeaz.

d. “Gizerailtza” gune izan zutenek, herri-gizonen erailketa salatu zuten; frentean ibili zena, ordea, bizipen pertsonal batzuen berri ematera mugatu zen.

e. Ugaldek eta Altubek ez zituzten berdin salatu erailketok. Ugalde gertae-rok gordintasunez agerian jartzera mugatzen da, hartzailearen esku utziaz epaiketa. Altubek ez zuen nahiko horrekin eta kontaktari eransten doakio bere ikuspegia: gaineratutako iritzi, uste, argumentu eta abarren bidez, hartzailea konbentzitzea bilatzen du egiten duen balorazioaren zuzentasunaz.

f. Batzuk erailketak salatu zituzten. Erailketok agente batzuk dituzte: frankotarrak, faszistak... dira. Nahiz Ugaldek, nahiz Altubek gatazkaren alde berdinean atzeman zituzten arren eraileak, lehenak kontakizuna erailketa gaitzestera bideratzen duen bitartean, bigarrenak, eraileak ere bistaratu nahi ditu, bidegabekeria gatazkaren zein aldetan pilatu zen agerian jartzeko. Fren-teko berri eman zuenak ez du salaketarik egiten. Ez du, ezta ere, bere aldekoen defentsa egiten, gutxiago, noski, “kontrarioak” zituztenenak. Gerrako ibilere-tan ikusitako txikizio, triskantza eta heriotzen lekukotza jasotzen du. Gerrara joatea suertatu egin zitzaion. Gerran igarotako egun horietan kezka pertso-nalak ditu nagusi: bizirik irten gatazka hartatik, lehenik eta behin bera, baina baita “kontrarioekin” gerran dabilen Kaximiro anaia ere.

Aipatutako testu narratiboak

ALTUBE, Seber (1979): *Laztantzua eta Betargi*, Editorial Lur, Donostia.

EIZAGIRRE, Joseba (1948): *Ekaitzpean*, Editorial Ekin, Buenos Aires.

ETXAIDE, Jon (1950): *Alos-torrea*, Itxaropena, Zarautz.

ETXAIDE, Jon (1955): *Joanak-joan*, Itxaropena, Zarautz.

IRAZUSTA, Jon Andoni (1946): *Joanixio*, Editorial Ekin, Buenos Aires.

IRAZUSTA, Jon Andoni (1950): *Bizia garratza da*, Editorial Ekin, Buenos Aires.

LOIDI, Jose Antonio (1955): *Amabost egun Urgan'en*, Itxaropena, Zarautz.

MENDI-LAUTA (1937): "Loretxo", *Eguna*, II-14, II-18, II-21, II-27, III-3, III-6, III-7, III-11, III-16, III-20, III-21.

SALAVERRIA, Sebastian (1964): *Neronek tirako nizkin*, Auspoa, 38, Donostia.

TXILLARDEGI (1957): *Leturia-ren egunkari ezkutua*, Euskal idazlanak, Bilbao.

UGALDE, Martin (1985): *Hiltzaileak*, Erein, Donostia.